

УДК 338.43:631

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-844X/2022-1-3>

Марченко Ольга Михайлівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5996-1330>

Оробчук Михайло Григорович

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет імені Івана Франка
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0801-658X>

ВИРОЩУВАННЯ ЖИТА В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті обґрунтовується доцільність вирощування жита з точки зору продовольчої та екологічної безпеки України. Автори аналізують поживну цінність (склад зерна жита), екологічну та економічну ефективність вирощування жита у порівнянні з іншими зерновими культурами. За результатами аналізу, зроблено висновок про позитивний вплив жита на здоров'я людини та його вагому роль у збереженні родючості орних земель внаслідок його фітосанітарних властивостей та здатності збільшувати врожай інших культур. Отже, вирощування жита сприяє не тільки продовольчій, але й екологічній безпеці країни, забезпечує ресурсну безпеку сільськогосподарського землекористування. Не зважаючи на сприятливі кліматичні та природні умови, аналіз статичних даних свідчить, що посівні площі жита в Україні за 1990–2020 рр. скоротилися у 3.75 рази, об'єми його урожаю суттєво зменшилися. Не зважаючи на покращення ситуації у 2021 р. в цілому по Україні, спостерігається негативна тенденція зменшення посівних площ у головних «житних» регіонах країни. Проаналізувавши врожайність жита у порівнянні з пшеницею протягом 1990–2021 р., автори зазначають, що вона не є надто низькою і складає 68–83%. Деяко нижча врожайність жита, на думку авторів, компенсується економічними вигодами від його вирощування, зокрема, внаслідок практично нульових витрат на протруєння насіння та підживлення ґрунту. Ще помітнішою є перевага вирощування жита на малородючих ґрунтах (кислих та піщаних): його врожайність удвічі перевищує врожайність пшениці. Виходячи із позицій системного підходу, автори обґрунтовують ефективність вирощування жита. У зв'язку з цим, пропонуються можливі головні напрямки збільшення вирощування жита: раціоналізація сільськогосподарського землекористування, що зумовлює якнайповніше використання земель (насамперед, малородючих) у сівозмінах для висівання жита; державна підтримка при вирощуванні і переробці жита, особливо при його товарній реалізації; проведення кампанії доцільності споживання житнього хліба; розвиток страхування врожайів; організаційне впорядкування товаровиробників жита, їх преміювання та покращення рівня їхньої землеробської культури.

Ключові слова: жито, врожайність жита, продовольча та екологічна цінність жита, ресурсна безпека сільськогосподарського землекористування, ефективність вирощування жита, землеробська культура.

Marchenko Olha, Orobchuk Mykhailo

Lviv State University of Internal Affairs

RYE GROWING IN CONTEXT OF FOOD AND ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE

Abstract. The article substantiates the feasibility of growing rye from the point of view of food and environmental security of Ukraine. The authors analyze the nutritional value (composition of rye grain), ecological and economic efficiency of growing rye in comparison with other grain crops. Based on the results of the analysis, a conclusion

was made about the positive impact of rye on human health and its important role in preserving the fertility of arable land due to its phytosanitary properties and ability to increase the yields of other crops. Therefore, growing rye contributes not only to food, but also to ecological security of the country, ensures resource security of agricultural land use. Despite the favorable climatic and natural conditions, the analysis of static data shows that the cultivated area of rye in Ukraine decreased by 3.75 times between 1990 and 2020, and the volume of its harvest decreased significantly. Despite the improvement of the situation in 2021 in Ukraine as a whole, there is a negative trend of decreasing cultivated areas in the main "rye" regions of the country. Having analyzed the yield of rye compared to wheat during 1990–2021, the authors note that it is not too low and is 68–83%. According to the authors, the slightly lower productivity of rye is compensated by the economic benefits of its cultivation, in particular, as a result of practically zero costs for poisoning the seed and nourishing the soil. The advantage of growing rye on infertile soils (acidic and sandy) is even more noticeable: its yield is twice that of wheat. Based on the positions of the system approach, the authors justify the effectiveness of growing rye. In this regard, possible main directions for increasing rye cultivation are suggested: rationalization of agricultural land use, which leads to the fullest possible use of land (primarily, low fertility) in crop rotations for sowing rye; state support in the cultivation and processing of rye, especially in its commercialization; carrying out a campaign on the feasibility of consuming rye bread; development of crop insurance; organizational arrangement of commodity producers of rye, their premiums and improvement of the level of their agricultural culture.

Keywords: rye, rye yield, food and ecological value of rye, resource security of agricultural land use, efficiency of rye cultivation, agricultural culture.

Вступ. На сучасному етапі свого розвитку, людство харчується урожаєм, в основному, трьох основних зернових культур: пшениці, рису, кукурудзи, об'єми збору яких сягають 2,2–2,8 млрд т. Але у зв'язку з загрозою зміни клімату, яка актуалізувалася у XXI ст., такі врожаї цих зернових буде збирати набагато важче. Саме тому, погляди вчених і практиків спрямовуються до менш вибагливих до ґрунтово-кліматичних умов рослин. Серед них, має бути і жито, яке почали висівати ще у I тис. Не зважаючи на те, що його вирощують майже у 60 країнах, його теперішній світовий урожай є відносно невеликим і складає до 15 млн тонн у зв'язку з тим, що у землеробстві вигідніше займатись більш прибутковими культурами.

В Україні жито називають і вітаміном людського організму, і санітаром поля, підкреслюючи його продовольче та сільськогосподарське ресурсне значення, але українські аграрії житу не надають належної уваги: за часи незалежності житні поля скоротились у кілька разів, а ціна житнього хліба в рази перевищує ціну пшеничного. Цю проблему висвітлювали праці відомих українських вчених: Л. Білявської, Ю. Білявського, Д. Єгорова, О. Орлова та інших. Академік НААН Б. Пасхавер та д.е.н. Л. Молдаван у аналітичній доповіді ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» обґрунтовують доцільність

переходу до європейської моделі взаємної згоди у землекористуванні, що зумовлює більшу його екологічність (ощадливе землекористування) [1]. Відносно нещодавно (11.08.2021 р.), не зважаючи на кількарічне обґрунтування подібних кроків відповідними фахівцями, була прийнята урядова постанова про виділення державних дотацій виробникам нішевих культур (гречки, жита, вівса і проса) в розмірі 5 тис. грн/га із збору врожаю [2]. Однак, для вирішення проблеми вирощування жита в Україні, доцільним буде комплексний підхід. Тому, метою статті є обґрунтування доцільності збільшення посівних площ жита в Україні на основі аналізу його продовольчої та екологічної цінності. Завданнями статті є: аналіз продовольчої та екологічної цінності жита, динаміки його посівних площ та урожайності за 1990–2020 рр., обґрунтування необхідності збільшення обсягу вирощування жита в Україні для забезпечення продовольчої та екологічної безпеки.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували наукові праці з даної проблематики, публікації професійних видань у сфері агробізнесу, законодавчі акти, матеріали господарської практики та дані інтерв'ю аграріїв, результати емпіричних досліджень, статистичні дані Державної служби статистики України. Методологічною базою дослідження стали такі методи теоретичного

пізнання як аксіоматичний, аналіз та синтез, статистичний, історичний, логічний методи, методи порівняння та узагальнення, системний підхід.

Результати. Жито серед всіх злакових культур вважається найбільш цінним за складом корисних речовин. У структурі його зерна є: вітаміни групи В, А і РР; мікро та макроелементи; амінокислоти (особливо треонин та лізин), білки (альбумін, гліадин, глобулін, глютелін); фолієва кислота. Ці компоненти жита активізують обмінні процеси, зміцнюють імунітет, беруть участь у відновленні клітин та зберігають клітинну цілісність, підтримують роботу серцево-судинної системи; запобігають передчасному старінню [3].

У зерні жита вміст сирого протеїну складає 11,6 – 19,9%, білку – до 14,6%, крохмалю – до 70%, олії – 1,6–2,6%. Жито перевищує пшеницю за вмістом білку, багатьох амінокислот (лізину – на 39 %, аргініну – на 44%, валіну – на 11 %, треоніну – на 17%), поступаючись за кількістю триозину та триптофону. Оскільки вміст у ньому лізину є більший, то біологічна цінність білку жита вища, ніж пшениці. Порівняно з поживністю білків материнського молока, поживність білків зерна жита становить 83%, тоді як пшениці – лише 41%. Споживання житнього хліба сприяє виведенню з організму солей важких металів, запобігає карієсу зубів, хворобам серця. Відвар із житніх висівок застосовують при захворюваннях дихальних шляхів. Житній хліб є незамінним дієтичним продуктом для осіб з надлишковою вагою та ознаками цукрового діабету [4].

Фахівці підкреслюють, що жито має найменше значення глікемічного індексу (ГІ) з усіх злакових культур. Продукти із високим ГІ призводять до різкого стрибка цукру в крові. Це веде до вироблення великої кількості інсуліну, призначення якого є прибрати цукор із крові та повернути його в клітини. Різке падіння рівня цукру спричиняє напади голоду і сприяє переїданню. Для порівняння: ГІ у білого пшеничного хліба – 71 од., пшенично-цільнозернистого – 67, житньо-пшеничного – 50, житнього – 48, а пшенично-житнього хліба із висівками – 40 од. У 100 г

житнього борошна міститься 510 мг калію, 332 – фосфору, 110 – магнію, 24 кальцію, 2,6 – заліза, 2,6 – марганцю, 2,0 – натрію, 0,4 г міді. Також у ньому є 4,3 мг вітаміну В3, 1,5 – вітаміну В5, 0,8 – вітаміну Е, 0,3 – вітаміну В1, В2 і В6. Слід також відзначити, що у 100 г житнього хліба є 12–13 г нерозчинної клітковини (у пшениці 9–11), яка є «щіткою» для шлунково-кишкового тракту людини, звільняючи стінки кишківника від шлаків та стимулюючи його перистальтику. Клітковина також знижує рівень холестерину та допомагає нормалізувати рівень цукру в крові [5].

Жито має високий вміст харчових волокон, що поліпшує травлення, відчуття ситості та запобігає утворенню верхніх жовчних каменів. Житній хліб корисно їсти особливо взимку, коли є дефіцит вітамінів. Фахівцями також відзначається: жито тонізує і стабілізує центральну нервову систему людини; бере участь у кровотворенні; регенерує шкіру і підтримує її здоровий вигляд; сприяє інтенсивності та ефективності обмінних процесів; зміцнює імунну систему, протидіє старінню, є вітаміном молодості.

Жито є високоякісним ранньостиглим зеленим кормом. Із нього роблять також сінаж і сіно. За вмістом корисних речовин зелена маса жита перевищує кормову цінність інших злакових культур, тому в теперішній час зросло його значення як кормової культури. Доцільно також відзначити, що із жита виробляється високоякісний спирт (який є сировиною для медичної сфери).

Вчені Всеукраїнського наукового Інституту селекції відзначають, що озиме жито є одним із найкращих попередників всіх сільськогосподарських культур. Важливою його характеристикою є антогонізм щодо бур'янів, наприклад, осоту рожевого, пирію повзучого, гірчаків різних видів. Ферменти, які містяться в житній кореневій системі, здатні перетворювати важкодоступні форми фосфору і калію в розчинні сполуки, доступні іншим культурам. Це важливо для полів, бідних на азот. Жито, як попередник, забезпечує суттєві добавки врожаю: картоплі, цукрового буряка, соняшника, ріпака, кукурудзи, льону. Велика роль

жита і у боротьбі із збудниками деяких хвороб: фітофторою картоплі, чорною ніжною, альтернаріозом [6].

Як стверджує д. с/г. н. Д. Єгоров жито є найекологічнішою культурою його вирощування практично не потребує ні хімічних добрив, ні засобів захисту рослин, тому у більшості випадків, не потрібно ніяких додаткових витрат. Крім того, жито є фітосанітарною культурою, яка «виганяє» з полів бур'яни: пирій, осокуру, молочай. Жито їх «задавлює» своєю потужною кореневою системою, воно відбирає у них вологу, затіняє і бур'яни гинуть. У цьому плані, можна погодитися з народною мудрістю: жито годує всіх, а пшениця на вибір [7].

Фахівці компанії KWS відзначають стійкість жита до морозів (витримує – 25 °С) та посухи. Недаремно під цей злак віддають найгіршу ділянку землі, бо жито краще, за інші культури показує себе на малородючих землях і пісках. Бур'янів і шкідників хоч і боїться, але має вроджену стійкість до деяких з них (фузоріаз, кореневі гнилі). Виділяє отруту для нематоди, позбутись якої іншим засобом дуже важко. На кг врожаю жито витрачає 400–420 л води, має найнижчий рівень транспірації серед зернових, тому дуже економно використовує воду. Також жито має гнучкий час посіву, найкращий час – в межах 15 °С. Жито добре росте на кислих ґрунтах.

К.с/г.н. О. Орлов підкреслює, що у нинішній час жито використовують і як сидерат. Це є засобом захисту землі від ерозії, підвищення її родючості (утворюється додаткове органічне добриво), виникає можливість випасати худобу восени, а також накопичувати вологу в зимовий період. Використання жита як покривної культури допомагає зменшити вимивання азоту із ґрунту разом із зимовими опадами, що особливо актуально на піщаних ґрунтах і в умовах останніх років, коли взимку часто йдуть дощі. З цією метою жито часто висівають між рядами в садах і виноградниках, щоб вловлювати азот і використовувати його після загортання сидерату в ґрунт [8].

Як бачимо, жито є важливим компонентом у збереженні родючості орних земель, дру-

гими словами відіграє велику роль у ресурсній безпеці сільськогосподарського землекористування, оскільки сприяє збереженню і поліпшенню головному його ресурсу – землі, особливо малородючій. А якраз раціональне землекористування повинно зберігати кожен ділянку сільськогосподарської землі та ефективно її використовувати, тобто «вибагливі» культури розмішувати у відповідних природно-кліматичних зонах, а «невибагливими» заповнювати гірші ділянки.

Проаналізуємо динаміку посівних площ жита та його врожайності (табл. 1).

Як бачимо, за 1990–2020 рр. посівні площі жита скоротилися у 3,75 рази. Вкрай небажаним є зменшення посівних площ у головних житніх регіонах: Волинській, Житомирській, Київській, Рівненській та Чернігівській обл. Мінімальні посіви були у 2019 р. У 2020 р. (під впливом різних чинників, зокрема клімату) аграрії трішки повернулись обличчям до жита. Під урожай 2021 р. було засіяно 159 тис. га та зібрано рекордний урожай за останні 5 років – 607 тис. т (середня врожайність 3,8 т/га), в тім числі: у Чернігівській обл. – 133 тис. т (4,2 т/га); Житомирській – 82 (3,6); Волинській обл. – 73 тис. т (3,1 т/га). Найвищий урожай був у Тернопільській обл. – 5,7 т/га, але валовий збір – всього 7 тис. т [10].

Згідно статистики, валові збори за аналізований період були такими: 1990 р. – 1259,5 тис. т; 2000 – 967,3; 2010 – 464,9; 2015 – 391,1; 2018 – 393,8; 2019 – 334,7; 2020 – 456,8 тис. т, 2021 – 593,1 тис. т. [9, с. 58].

Одним із аргументів противників вирощування жита є його низька врожайність порівняно з пшеницею. Але це не зовсім так, адже за останні 5 років врожайність жита за нашими розрахунками була у межах 68,3–82,9% врожаю пшениці. За аналізований період це співвідношення по Україні в цілому та найбільших житніх регіонах було наступним (табл. 2).

Дещо нижча врожайність жита, на наш погляд, компенсується економічними вигодами його вирощування. Д. Єгоров відзначає: норма насіння (кг/га) – пшениці – 220, жита – 100; витрати на протруєння насіння (грн/т) –

Таблиця 1

Площа, з якої зібрано урожай жита в Україні за 1990–2021 рр. (тис. га)*

	1990	2000	2010	2015	2020	2021	Δ 2021/ до1990
Україна	517,2	638,1	279,1	150,8	137,8	171,6	-345,6
АР Крим	1,8	5,0	0,2	-	-	-	-
Вінницька	9,7	20,2	7,9	1,8	1,8	3,2	-6,5
Волинська	57,6	63,9	28,7	26,1	22,9	24,8	-32,8
Дніпропетровська	9,1	20,7	2,7	2,9	2,2	2,2	-6,9
Донецька	4,9	7,1	3,3	2,9	3,2	3,3	-1,6
Житомирська	82,1	79,6	43,5	17,8	19,9	23,6	-58,5
Закарпатська	1,3	1,3	0,4	0,1	к. с	к/с	-
Запорізька	4,0	9,6	1,4	1,0	0,8	1,2	-2,8
Івано-Франківська	5,6	9,4	3,5	3,0	к. с	1,6	-4
Київська	31,2	31,7	15,5	10,5	9,8	17,1	-14,1
Кіровоградська	11,9	20,8	3,2	0,9	0,9	2,6	-9,3
Луганська	12,6	19,3	8,5	3,2	2,7	2,9	-9,7
Львівська	19,0	23,6	9,7	5,4	5,5	6,1	-12,9
Миколаївська	5,7	7,7	1,2	0,4	к. с	0,7	-5
Одеська	5,8	7,7	2,8	0,5	0,3	0,6	-5,2
Полтавська	16,0	26,0	10,0	4,5	4,1	6,3	-9,7
Рівненська	51,4	47,4	25,5	19,6	19,3	22,7	-28,7
Сумська	32,4	47,0	23,1	8,9	6,8	8,4	-24
Тернопільська	6,2	9,1	3,2	2,4	1,3	к/с	-
Харківська	17,2	14,9	6,1	5,9	3,5	2,0	-15,2
Херсонська	6,2	11,1	4,6	2,7	1,6	2,1	-4,1
Хмельницька	12,8	14,2	12,7	3,0	3,5	3,3	-9,5
Черкаська	9,1	18,3	5,9	2,5	1,5	2,0	-7,1
Чернівецька	1,1	2,8	2,2	0,5	0,8	0,5	-0,6
Чернігівська	102,5	117,1	53,3	24,3	23,6	32,8	-69,7

Джерело: складено і розраховано за [9, с. 57]

Таблиця 2

Урожайність пшениці та жита в Україні в найбільш житніх регіонах за 1990–2021 рр.

	1990	2000	2020	2015	2020	2021	Δ 2021 в % до 1990
Україна							
пшениця	40,2	19,8	26,8	38,8	38,0	45,3	112,7
жито	24,4	15,2	16,7	25,9	33,2	34,2	141,4
Волинська							
пшениця	36,1	23,0	26,0	45,0	44,1	43,4	120,2
жито	23,1	13,4	16,6	24,8	30,5	29,9	129,4
Житомирська							
пшениця	29,1	21,9	25,2	43,9	41,1	46,5	159,8
жито	19,2	13,9	15,6	27,6	31,7	33,3	173,4
Київська							
пшениця	40,7	26,0	25,1	47,6	42,8	50,6	124,3
жито	26,3	16,4	17,3	23,4	38,5	36,3	138,0
Рівненська							
пшениця	34,5	25,1	29,0	43,7	43,8	47,0	136,2
жито	21,2	14,8	20,1	24,9	29,6	27,3	128,8
Чернігівська							
пшениця	31,9	15,2	21,7	37,9	47,6	49,7	155,8
жито	22,7	13,8	13,5	24,8	37,3	39,6	174,4

Джерело: складено і розраховано за [9, с. 56, 59]

250–500 та 0 відповідно; підживлення селітрою, кг/га – 100–200 та 0–50, гербіцидами (л/га) – 20 та 0, інсектицидами (л/га) – 0,2 та 0 відповідно; середня урожайність (т/га) пшениці і жита – 5,0 [11].

Висновки вчених підтверджують і практики. Зокрема, досвід агрономів свідчить, що жито на кислих та, особливо, піщаних ґрунтах навіть за умови дуже хороших внесень добрив у вирощування пшениці, жито дає удвічі більший та кращий результат. На тому ж полі за умови однакової кислотності, можна зібрати 4–4,5 т/га пшениці і аж 7–7,5 т/га жита [12]. Високу урожайність жита підтверджує і досвід фермерів Одеської обл., які вирощують жито на не надто родючих ґрунтах. Окрім того, аграрії свідчать і про достатньо високі ціни продажу жита та можливості його реалізації за кордоном [4].

Таким чином, в даний час постало завдання суттєвого збільшення посівних площ жита та його врожайності. Його вирішення зумовлює застосування комплексного, системного підходу, який складається із окремих компонентів, тобто теоретичних і практичних кроків. Обґрунтуємо головні напрямки збільшення площі висівання українського жита.

Першочерговим (теоретичним) кроком має бути нове, системне розуміння ефективності вирощування жита. Традиційне вимірювання передбачає, що економічна ефективність є часткою від ділення ефекту (вартості) врожаю на понесені на нього затрати. У зменшенні витрат є певні (на наш погляд, запізнілі) зрушення. Відносно недавно (11.08.2021 р.), у спеціальній урядовій постанові виробнику компенсується 5 тис. грн / га [2].

Видається, що набагато важливішим є збільшення результату (ефекту) в чисельнику, адже крім економічної компоненти явно бачиться і екологічна, оскільки жито поліпшує родючість землі, отже збільшується її вартість, а також ресурсна забезпеченість (безпека) сільськогосподарського землекористування, що є важливим для майбутнього.

Вчені відзначають, що вирощування озимого жита найбільш екологічно та економічно виправдано в органічному землероб-

стві з використанням гною та сидератів [13], а також за біологічної системи удобрення [14, с. 77]. І ще, якщо зберігається ресурс, то виникає потенційна можливість його використання для соціуму, тоді доцільно говорити і про соціальну ефективність раціонального землекористування. Звичайно і 2 і 3 компонент важко вирахувати, але якість вимірюється не тільки кількісними показниками, її треба відчувати. І це тільки під силу справжнім господарям, на жаль, дуже часто не колишнім колгоспникам, а тим, яких ми їх називаємо «генетичними господарями». Очевидно потрібно всіляко підтримувати тих фермерів та господарських керівників, а також одноосібників які ще вирощують українське жито і можуть суттєво збільшити свої зусилля і отримати належні результати.

Відповідальний аграрій повинен дбати про збереження безцінного дару предків – берегти землю. Гонитва за надприбутками та нещадна експлуатація родючих земель призводить до того, що «чорна» годувальниця стає сірою внаслідок втрати гумусу. У цьому контексті, існує протиріччя між приватною власністю на землю і загальним суспільним інтересом, який зумовлює використання сівозмін, а не погоню за отриманням тимчасового прибутку, що у майбутньому призводить до виснаження землі.

В наш час проблема надмірної комерціалізації землекористування особливо актуальна, адже вирощують високоприбуткові культури (соняшник, пшеницю, кукурудзу), порушуючи сівозміни, не прагнуть повністю обробляти всі сільськогосподарські площі (особливо, малородючі), що мало би бути важливим критерієм справжньої господарності. А для тих, хто готовий раціонально використовувати землю потрібна організаційна та просвітницька як державна, так і громадська діяльність. І тут вже є певний досвід, наприклад у гречкосіянні.

Так, 17.06.2017 р. в Україні офіційно зареєстровано Міжнародну асоціацію виробників гречки. Поки що це ще не дало вагомих результатів: у 2015 р. урожай гречки склав 128,1 тис. т, 2015 р. а у 2020 р. зібрали всього

97,6 тис. т [9, с. 71]. У 2021 р. урожай був більшим, але все одно меншим рівня 2015 р. Відрадно, що з 2021 р. наші гречкосії згідно Постанови КМУ № 886 від 11.08.2021 р. отримали право на державну дотацію – 5 тис. грн / га [2]. Таке право отримали і виробники жита. Можливо виробникам жита і не треба створювати свою асоціацію, але при кожній ОДА у відповідному департаменті створити хоча б піонерні проекти для підтримки тих господарств де є ентузіасти вирощування жита. Доцільними були регіональні семінари з питань технології, організації, допомоги з отримання насіння та збуту вирощеної продукції. Особливо важливо налагодити співпрацю ОДА з Агрофондом, оскільки ним приймається не менше 50 т товарної продукції, що (за середньою врожайністю 2021 р.) зумовлює вирощування жита на 17 га. Зрозуміло, що це під силу досить великому господарству (враховуючи сівозміни у землекористуванні), а у нас посівні площі жита згідно статистики у 2020 р. розподілилось наступним чином: підприємства – 81,9 тис. га (у тім числі фермерські господарства – 16,3 тис. га); господарства населення – 55, 9 тис. га [9, с. 36–37]. Товарність виробництва має бути вищою у сільськогосподарських підприємствах, особливо у фермерських господарствах, тому треба їм всіляко сприяти. Цінним у цьому плані є регіональні напрацювання, наприклад прийнята Комплексна програма Львівської області на 2021–2025 рр. для стимулювання вирощування нішевих культур, зокрема для виробників передбачено надання фінансової підтримки у вигляді часткового відшкодування вартості придбаного високопродуктивного насіння вітчизняного виробництва в розмірі 50 тис. грн на одне господарство [15]. Хочеться вірити в успіх, адже якщо у нашій області, у 1990 збирали жито з 19 тис. га, то у 2020 – всього з 5,5 тис. га [9, с. 57].

Суттєвим напрямком підтримки висівання жита є страхування ризиків загибелі врожаю. Для цього були прийняті відповідні документи, які захищали хліборобів від форсмажорних обставин, які, однак втратили чинність. Потрібно більше використовувати і

практику укладання форфардних контрактів. Вагомим тут є постійне зростання закупівельних цін на жито.

Велике значення має збільшення попиту на житній хліб та житні вироби. На початку 1990 рр. у Фінляндії поріг смертності людей з діабетом та серцево-судинними захворюваннями опустився до невітної позначки – менше 50 років. Щоб зменшити ризик набору зайвої ваги, спеціалісти радили вживати знежирене молоко і житній хліб. У 1994 р. запровадили державну програму «Жито», спрямовану на оздоровлення нації та популяризацію житніх виробів. Слоган «Ти не забув з'їсти сім шматків житнього хліба?» лунав з автобусів, що курсували вулицями великих міст (якраз у такій кількості житнього хліба міститься добова норма споживання клітковини, сповненої антиоксидантів, ферментів і вітамінів, що відповідають за здоров'я і молодість людського організму. У результаті споживання жита і тривалість життя у фінів зросла. У даний час там є ще і інші програми цього спрямування [16]. У 2021 р. в Україні було зібрано найвищий урожай жита за 2017–2021 рр. – 593,1 тис. т. Арифметика показує, що це всього 30-40 г житнього зерна на добу. Отже, для повторення досвіду Фінляндії, очевидно, слід нарощувати урожаї жита.

За оцінками урядовців та експертів, без ризиків для продовольчої безпеки країни, можна експортувати біля 140 тис. т цієї зернової культури [17]. Експорт жита міг би стати потужним джерелом валютних надходжень до бюджету держави. Аналітики прогнозують ріст світовому ринку жита на 2,2% щороку. Для українських агровиробників цей сегмент надзвичайно вигідний: у них практично немає конкурентів саме по цій нішевій культурі [18].

Важливим є виведення нових сортів жита та його гібридних форм. У цьому плані є певні досягнення українських вчених. За результатами виробничих сортовипробувань озимого жита у 2019-2020 рр. маємо такі дані: сорти «Хамарка» – 6,5 т/га; «Пам'ять Худояренко» – 7,0; «Стоір» – 7,5; гібрид озимого жита «Юр'ївець» -7,9 [19, с.71].

Але треба повертатись до доброго минулого: у 1900 р. у посівних площах Полтавської губернії озиме жито складало 27 %, а середня врожайність була 0,89 т/га [19, с. 69]. У кінці 2021 р. було повідомлено, що селекціонери вивели сорт «Серпанок» з потенційною врожайністю 10–11 т/га [20].

Надзвичайно важливим, щоб Україна йшла в ногу з Європою, тобто підтримувала європейський курс «зеленого» землеробства, іншими словами, збереження родючості землі, про що наголошують видатні українські вчені В. Молдван та Б. Пасхавер. У цьому плані український хлібороб має дбати не тільки про теперішню вигоду, а про збереження площі та родючості землі для нащадків. Для цього потрібні відповідні зусилля як державних так недержавних організацій: пропаганда та поши-

рення передового досвіду, відзначення кращих за культурою землекористування, надання допомоги у зональній технології і т. ін.

Висновки. Вирощування жита, враховуючи його надзвичайно високу продовольчу та екологічну цінність є важливим завданням сучасного українського хліборобства. Для його успішного виконання потрібно: посилити світоглядний підхід до вирощування жита, що розширює межі еколого-економічної ефективності житосіяння, покращувати організаційну взаємодію виробничих і управлінських структур (як державних, так і не державних); розвивати селекцію та насінництво жита; поліпшувати культуру землекористування, що зумовлює широке просвітництво серед споживачів та виробників, особливо своїх.

Список використаних джерел:

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки: наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О. М., д-ра екон. наук Шубравської О. В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАН України». Київ, 2018. 152 с.
2. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій на одиницю оброблюваних угідь: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 886. *Урядовий кур'єр*. № 161 від 20.08.2021.
3. Ціна на жито. *Tripoli.land – ваш путівник у світ агробізнесу*: веб-сайт. URL: <https://tripoli.land/ua/rozh?cc=1> (дата звернення: 10.10.2022).
4. Громов О. Призабуте жито: сьогодні та майбутнє. *Агробізнес сьогодні*. 2021. 13 травня. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekspertna-dumka/item/21482-pryzabute-zhyto-sohodennia-ta-maibutnie.html> (дата звернення: 01.10.2022).
5. Майбутнє за гібридним житом. *KWS*: веб-сайт. URL: <https://www.kws.com/ua/uk/produkty/zernovi/zhyto/ryevolution/> (дата звернення: 10.10.2022).
6. Озиме жито: міфи та реалії. *Всеукраїнський науковий інститут селекції (ВНІС)*: веб-сайт. URL: <http://vnis.com.ua/useful-information/publications/OZYME-ZHYTO-MIFY-TA-REALIYI/> (дата звернення: 08.10.2022).
7. Дмитро Єгоров: рентабельність вирощування жита становить 900 – 1200 %. *Kurkul: онлайн-асистент фермера*: веб-сайт. URL: <https://kurkul.com/interview/68-dmitro-yegorov-rentabelnist-viroschuvannya-jita-stanovit-900-1200> (дата звернення: 14.10.2022).
8. Орлов О. Технологічні особливості та напрями вирощування жита. *Агроном*. 2021. 16 трав. URL: <https://www.agronom.com.ua/tehnologichni-osoblyvosti-ta-napryamy-vyroshhuvannya-zhyta/> (дата звернення: 30.09.2022).
9. Рослинництво України 2021. Статистичний збірник / за ред. О. Прокопенка. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 183 с.
10. Урожай озимого жита в Україні – найвищий за останні 5 років (дані інфографіки). *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів: веб-сайт*. URL: <https://superagronom.com/news/14327-urojay-2021-ozimogo-jita-v-ukrayini--navyischiy-za-ostanni-5-rokiv-dani-infografiki> (дата звернення: 09.10.2022).
11. Єгоров Д. К. Жито озиме як круп'яна культура. *Агроеліта. Всеукраїнський аграрний журнал*. 2019. 28 трав. URL: <https://agroelita.info/zhyto-ozyme-yak-krupyana-kultura/> (дата звернення: 10.10.2022).
12. На кислих ґрунтах жито родить вдвічі краще від пшениці *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів: веб-сайт*. URL: <https://superagronom.com/news/684-na-kislih-gruntah-jito-rodit-vdvichi-krasche-vid-pshenitsi> (дата звернення: 02.10.2022).

13. Гнатюк Т. О. Економічна ефективність вирощування жита озимого за різних систем удобрення короткоротаційної сівозміни. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5353> (дата звернення: 10.10.2022).

14. Рижук С. М., Мельничук А. О., Савчук О. І., Кочик Г. М., Приймачук Т. Ю. Ефективність вирощування жита озимого на осушуваних ґрунтах Полісся в умовах зміни клімату. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 8 (81). С. 73–78.

15. На Львівщині вирощуватимуть нішеві культури. *Ukragroconsult*: веб-сайт. URL: <https://ukragroconsult.com/news/na-lvivshhyni-vyrosyhuvatumut-nishevi-kultury/> (дата звернення: 10.10.2022).

16. Україна – Фінляндія та житній хліб. *Звягель. Газета твого міста*: веб-сайт. URL: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=10961> (дата звернення: 01.10.2022).

17. Україна може експортувати до 140 тис. тонн жита у 2021–2022 МР. *Ukragroconsult*: веб-сайт. URL: <https://ukragroconsult.com/news/ukraina-mozhet-eksportirovat-do-140-tys-tonn-rzhi-v-2021-2022-mg/>

18. Ой, чиє ж то жито, або Чи вигідно сіяти зернову та куди потім продавати. *Latifundist.com. Головний сайт про агробізнес*: веб-сайт. URL: <https://latifundist.com/blog/read/2932-oy-chiye-zh-to-zhito-abo-chi-vigidno-siyati-zernovu-ta-kudi-potim-prodavati> (дата звернення: 10.10.2022).

19. Білявська Л. Г., Білявський Ю. В. Сучасний стан насінництва жита озимого в Україні. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2021. № 2. С. 67–73.

20. Селекціонери НААН створили новий сорти озимого жита з урожайністю до 11 т/га. *SuperAgronom.com. Головний сайт для агрономів*: веб-сайт. URL: <https://superagronom.com/news/14506-selektioneri-naan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojaynistyu-do-11-t-ga> (дата звернення: 10.10.2022).

References:

1. Borodina O. M. & Shubravska O. V. (2018) *Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostantia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: naukova dopovid [Agrarian and rural development for the growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific report]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», 152 p. [in Ukrainian]

2. Kabinetu Ministriv Ukrainy (2021, August, 11) *Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia derzhavnoi pidtrymky silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv shliakhom vydilennia biudzhethnykh subsydii na odnytsiu obrobliuvanykh uhid*. Postanova No. 886. [On the approval of the Procedure for the use of funds provided for in the state budget for state support of agricultural commodity producers through the allocation of budget subsidies per unit of cultivated land. Resolution No. 886]. *Uriadovyi kurier*. № 161, August, 20. [in Ukrainian]

3. Tsina na zhyto [The price of rye]. *Tripoli.land – vash putivnyk u svit ahrobiznesu: veb-sait*. [Tripoli.land is your guide to the world of agribusiness: website]. Available at: <https://tripoli.land/ua/rozh?cc=1> [in Ukrainian]

4. Hromov O. (2021, May 13) *Pryzabute zhyto: sohodennia ta maibutnie [Forgotten rye: present and future]. Ahrobiznes sohodni*. [in Ukrainian]

5. Maibutnie za hibrydym zhytom [The future of hybrid rye]. *KWS: veb-sait*. [KWS: web-site]. Available at: <https://www.kws.com/ua/uk/produkty/zernovi/zhyto/ryevolution/> [in Ukrainian]

6. Ozyme zhyto: mify ta realii [Winter rye: myths and realities]. *Vseukrainskyi naukovyi instytut selektsii (VNIS): veb-sait*. [All-Ukrainian Scientific Institute of Breeding (VNIS): website]. Available at: <http://vnis.com.ua/useful-information/publications/OZYME-ZHYTO-MIFY-TA-REALIYI>. [in Ukrainian]

7. Dmytro Yehorov: rentabelnist vyroshchuvannia zhyta stanovyt 900-1200 % [Dmytro Egorov: the profitability of growing rye is 900-1200 %]. *Kurkul: onlain-asystent fermera: veb-sait*. [Kurkul: Online Farmer Assistant: Website]. Available at: <https://kurkul.com/interview/68-dmitro-yehorov-rentabelnist-viroshchuvannya-jita-stanovit-900-1200>. [in Ukrainian]

8. Orlov O. (2021, May 16) *Tekhnolohichni osoblyvosti ta napriamy vyroshchuvannia zhyta [Technological features and directions of growing rye]. Ahronom*. [in Ukrainian]

9. *Roslynnytstvo Ukrainy 2021. Statystychnyi zbirnyk [Vegetation of Ukraine 2021. Statistical collection]* / za red. O. Prokopenka. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2022. 183 p. [in Ukrainian]

10. Urozhai ozymoho zhyta v Ukraini – naivyschyi za ostanni 5 rokiv (dani infografiky) [The harvest of winter rye in Ukraine is the highest in the last 5 years (data from the infographic)]. *SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait*. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists]. Available at: <https://superagronom.com/news/14327-urojay-2021-ozimogo-jita-v-ukrayini--nayvischiy-za-ostanni-5-rokiv-dani-infografiki>. [in Ukrainian]

11. Iehorov D. K. (2019, May 28) *Zhyto ozyme yak krupiana kultura [Winter rye as a cereal crop]. Ahroelita. Vseukrainskyi ahrarnyi zhurnal*. [in Ukrainian]

12. Na kyslykh gruntakh zhyto rodyt vdvichi krashche vid pshenytsi [On acidic soils, rye will give birth twice as well as wheat]. SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists] Available at: <https://superagronom.com/news/684-na-kislih-gruntah-jito-rodit-vidvichi-krasche-vid-pshenitsi>. [in Ukrainian]

13. Hnatiuk T. O. (2016) Ekonomichna efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho za riznykh system udobrennia korotkorotatsiinoi sivozminy [Economic efficiency of growing winter rye under different fertilization systems of short-rotation crop rotation]. *Efektyvna ekonomika*. No. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5353>. [in Ukrainian]

14. Ryzhuk S. M., Melnychuk A. O., Savchuk O. I., Kochyk H. M., Prymachuk T. Iu. (2021) Efektyvnist vyroshchuvannia zhyta ozymoho na osushuvanykh gruntakh Polissia v umovakh zminy klimatu [Effectiveness of growing winter rye on drained soils of Polissia under conditions of climate change]. *Visnyk ahrarnoi nauky*. No. 8 (81). P. 73–78. [in Ukrainian]

15. Na Lvivshchyni vyroshchuvatymut nishevi kultury [Niche crops will be grown in the Lviv Region]. Ukragroconsult: veb-sait. [Ukragroconsult: web-sate]. Available at: <https://ukragroconsult.com/news/na-lvivshchyni-vyroshchuvatymut-nishevi-kultury>. [in Ukrainian]

16. Ukraina – Finliandiia ta zhytnii khlib. [Ukraine – Finland and rye bread]. Zviahel. Hazeta tvoho mista: veb-sait. [Zvyagel The newspaper of your city: website]. Available at: <http://www.zvyagel.com.ua/?p=10961>. [in Ukrainian]

17. Ukraina mozhe eksportuvaty do 140 tys. tonn zhyta u 2021–2022 MR. [Ukraine can export up to 140,000 tons of rye in 2021-2022]. Ukragroconsult: veb-sait. [Ukragroconsult: web-sate]. Available at: <https://ukragroconsult.com/news/ukraina-mozhet-eksportirovat-do-140-tys-tonn-rzhi-v-2021-2022-mg>. [in Ukrainian]

18. Oi, chyie zh to zhyto, abo Chy vyhidno siiaty zernovu ta kudy potim prodavaty [Oh, whose rye is it, or Is it profitable to sow grain and where to sell it later]. Latifundist.com. Holovnyi sait pro ahrobiznes: veb-sait. [Latifundist.com. The main site about agribusiness] Available at: <https://latifundist.com/blog/read/2932-oj-chiye-zh-to-zhito-abo-chi-vigidno-siyati-zernovu-ta-kudi-potim-prodavati>. [in Ukrainian]

19. Biliavska L. H., Biliavskyi Yu. V. (2021) Suchasnyi stan nasinnytstva zhyta ozymoho v Ukraini [he current state of winter rye seed production in Ukraine. Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. No. 2. P. 67–73. [in Ukrainian]

20. Seleksionery NAAN stvoryly novyi sorty ozymoho zhyta z urozhainistiu do 11 t/ha [NAAS breeders created a new variety of winter rye with a yield of up to 11 t/ha]. SuperAgronom.com. Holovnyi sait dlia ahronomiv: veb-sait. [SuperAgronom.com. The main site for agronomists]. Available at: <https://superagronom.com/news/14506-seleksioneri-naan-stvorili-noviy-sorti-ozimogo-jita-z-urojainistyu-do-11-t-ga>. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 13.10.2022